КОМУНИКАЦИОННАТА СРЕДА КАТО ОБЩО БЛАГО – ОТ РЕГУЛАЦИЯ КЪМ ЗАЩИТА

доц. д-р Борислав Градинаров*

Обмяната на информация, идеи, знания и мнения се превръща във все по-ключов фактор в съвременните общества, което е следствие от масовото навлизане на модерните и евтини средства за комуникация. Глобалната информационна мрежа в момента е среда, в която много от принципите на правовата държава придобиват нови измерения, а други се оказва че трябва да бъдат сериозно преосмислени. Именно това налага юридическата теория да се вгледа в теоретичния си инструментариум и да прецени дали той не се нуждае от сериозно доработване с оглед на новите политически, икономически и правни реалности.

Същност на общите блага (commons)

Въпреки че върху темата за общите блага са разсъждавал още Платон и Аристотел, а през следващите векове понятието е било поставяно неведнъж в центъра на теоретичните дебати, едва през първата половина на 21 век проблемът за общите блага (commons), както отбелязва и Робърт Ставинс, се превръща в ключов за икономическата наука.[1] Но според Антонио Негри и Жудит Равел[2] до момента новите политически и юридически категории, които би трябвало да декомпозират идеята за общото благо все още отсъстват или ако ги има, те са откъслечни. С оглед на тоталното господство на частната собственост върху почти всички ресурси в съвременните либерално-демократични държави и произтичащите от това остри кризи на преразпределението, юридическата теория е изправена пред сериозно предизвикателство. Тя все още не разполага с необходимия понятиен ин-

**Авторът е доцент в Институт за изследване на обществата и знанието към БАН. Завършил е право и философия в СУ „Св. Климент Охридски". Преподава дисциплините Медийно право и Юридическа етика в БСУ. Автор е на книгите „Залезът на средната класа", „Медийно право", „Юридическа етика" и др.*

[1] Виж Robert N. Stavins, The Problem of the Commons, American Economic Review 101 (February 2011): p. 81.

[2] Виж А. Негри и Ж. Равел, „За институцията на общите блага", http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/238-on-the-institution-of-the-common-toni-negri-and-judith-revel - 30092014)

струментариум, за да отговори на въпроса какво са общите блага и по какво се отличават те от публичната собственост например?

В интерес на истината трябва да се каже, че проблемът е много по-широко дискутиран и анализиран в страните от англосаксонския правен кръг в сравнение с тези, които спадат към континенталната правна система. Причината вероятно е в по-острото усещане на потребността от нови юридически решения за преосмисляне на отношенията между публичното и частното в тези политически системи, в които частната собственост има далеч по-дълбоки корени и политически „стаж". Другата важна причина е все по-глобалния начин, по който съвременната икономика включва в своите възпроизводствени механизми ресурси, сфери и условия, засягащи живота на милиони хора, които не участват в разпределението на благата, създавани от тези индустрии, но понасят негативните последици от тях.

Под понятието „общи блага" към момента се разбират такива естествени и културни дадености, които принадлежат на всички членове на дадено общество или на всички човешки индивиди и които са жизненоважни за тяхното съществуване. Това са обекти, чиято природа и функции са незаменими за оцеляването и просперитета на всички, които населяват дадена територия. От споделянето на тези общи блага и безпрепятствения достъп до тях зависи задоволяването на базисни човешки потребности. Това са например почвата, водата, въздуха, слънчевата светлина, ефира, езика, културата и т. н. По думите на Дейвид Болиър, „общите блага не са ресурс сами по себе си. Те са ресурс *плюс социална общност и социалните ценности, правила и норми, които тя използва, за да управлява ресурсите".*[3]

Както отбелязва Болиър в цитираната статия, общите блага не бива да се бъркат с режима на отворения достъп. Тук става дума за една логическа заблуда, която тръгва от известното есе на биолога Гарет Хардини „Трагедията на общите блага", публикувано в далечната 1968 г.. В това есе той се опитва да оправдае от гледна точка на здравия разум защо едно пасище, което се ползва от много стада едновременно, без ограничения, неизбежно ще бъде жестоко експлоатирано, докато в крайна сметка бъде унищожено. Причината е, че никой от собствениците на тези стада няма мотив да се ограничи, а напротив – ще се опитва да използва колкото може повече от общия ресурс. Зато-

[3] Виж Д. Болиър, „Общите блага: практическа и гъвкава алтернатива на пазара и държавата", http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/299-obshtite-blaga-alternativa-na-pazara-i-durjavata-david-bollier - Посетена 28. 03. 2014 г.

ва, според Хардини, единственият начин да се запази подобен ресурс е като се включи той в режима на частната собственост и пазара. Според него само така ще може да се формира чувството на отговорност на този, които го възприема като своя собственост.

Ключовият момент е, че за разлика от отворения достъп до ресурсите общите блага изискват съвместното им и отговорно ползване и съхраняване, както и тяхната защита от влошаване или изчерпване така, че да могат да служат по същия начин и на следващите поколения. Тук обаче юридическата теория, а и практика се сблъскват с един много съществен проблем – този за собствеността и може ли утвърдените до момента правни категории, описващи тези отношения, да се приложат към общите блага?

Собствеността е ключово юридическо (а също и икономическо, и политическо) понятие за човешките цивилизации. Каква обаче е същността й? Още римските юристи са си давали сметка, че собствеността не е обикновената фактическа власт над дадена вещ, а е нещо посъществено. Тя е основанието да се потърси правна защита, ако друго лице предяви претенции към въпросната вещ.[4] Има много варианти на дефиницията на тази категория,[5] но всички те препращат най-напред към правото на владение, ползване и разпореждане с вещта, както и към правото на лицето, което е собственик да иска всички останали да се въздържат от въздействие върху нея.[6] Казано най-обобщено собствеността е отношение между правни субекти, тя е своеобразна обществена конвенция, съгласно която на едно лице (било то индивидуално или не) се признава изключителната възможност самостоятелно, без друг да му пречи, да използва определена вещ за своя облага.

Въпреки че формите, чрез които се проявява собствеността и в древното, и в съвременното право могат да бъдат отделяни една от друга, владеенето и разпореждането с дадена вещ на практика обслужват правото да се присвояват плодовете й (било то естествени или граждански), или т. нар. ползване. Именно така човек може да увеличи своето благосъстояние. Ако притежава една крава например, в качеството си на собственик той може да си присвои произведеното от нея мляко и нейните поколения, увеличавайки по този начин своето богатство. Ако притежава парче плодородна земя, правото му на собственик или владелец му позволява да прибере за себе си реколтата и да акумулира определена форма на богатство. Механизмът е един

[4] Виж М. Андреев, „Римско частно право", изд. Софи-Р, 1993 г., с.212.
[5] Виж Г. Боянов, „Вещно право", ИК „Авалон", 1998 г., с.73-74.
[6] Виж пак там, с.76.

и същ, независимо дали става дума за нефтен кладенец, сграда за отдаване под наем или сума в банката. В това присвояване няма нищо незаконно или несправедливо, стига то да е легитимно прието и достатъчна ясно уредено в съответната правна система. През различните епохи обектите, върху които може да се разпростира правото на собственост са се променяли – днес например правото не позволява, поне явно, да се притежават други човешки същества.

Големият проблем възниква с очертаването на кръга вещи или ресурси, които конкретната правна система позволява да бъдат нечия частна собственост и начина, по който плодовете им могат да се присвояват. По-конкретно това е въпросът кой има контрол върху общите блага, как се възползва от него и в каква степен си присвоява тези блага? Именно това е и формулата, която не само поражда, но и генераторът социалното неравенство. Ключовият въпрос тук е как правната система регламентира начините на ползването им – дали позволява те да бъдат приватизирани, предавани в собственост на отделни частни субекти, било то индивидуални или корпоративни, за да ги използват изключително в свой интерес, или не.

Именно правото на собственост или контрола върху общите блага е едновременно и причина, и цел на властовата йерархия. Проследени в исторически план начините за присвояване на общите ресурси имат различни форми – те може да са насилствено заграбване, завладяване, поробване, установяване на кастови политически системи, несправедливи данъци, монополи, приватизация и т. н. Началото на модерната епоха, ако приемем, че това е краят на XV в. се поставя точно със заграбване на най-важния по това време общ ресурс, земята. Известно е, че по време на династията на Тюдорите (1485-1603 г.), средната и дребна провинциална аристокрация в Англия, в стремежа си да увеличи печалбите от продажбата на вълна за зараждащата се по това време текстилна индустрия, за което са нужни повече пасища и по-големи стада овце, заграбва общинските земи. Това принуждава хиляди селяни, изгонени от домовете си и оставени без препитание да се превърнат в просяци, което кара кралският канцлер по това време Томас Мор да възкликне: „Овцете в Англия изядоха хората".

Насилственото присвояване на общите блага от частни субекти се случва и при колонизирането на Северна и Южна Америка, на Австралия и Африка, на Югоизточна Азия и Индия и на много други места. Нещо повече то се случва и в момента, въпреки всички приказки за хуманизъм и зачитане на човешките права. И неговата форма не са само военните инвазии, като тази в Ирак, Афганистан и Либия, но

и концесиите, приватизациите, монополите. В своята книга „Шоковата доктрина" Наоми Клайн привежда много аргументи от различни страни, в това число и в най-развитите, за механизмите, по които става това заграбване.[7]

Този въпрос е изключително съществен и все повече автори насочват своето внимание към евентуалните отговори, които не опират просто до изменение на правната система и създаване на нови юридически категории, но имат и силен политически заряд. С оглед на предмета на настоящата статия ще ограничим анализа до една конкретна област, комуникационната среда, за да отговорим притежава ли тя белезите на общо благо или не и как следва да се регламентира нейното използване?

Комуникационната среда като общо благо

Настоящата статия е продължение на статията „Правото на комуникация като основно човешко право и неговото „регулиране"[8] и в това си качество е логично в нея да се постави за анализ проблемът за комуникационната среда в качеството ѝ на пространство, част от публичната сфера, в което тези комуникационни права могат да се реализират. Трудността идва от недостатъчната изясненост на понятийния апарат, доколкото към територията, в която се упражняват комуникационните права на гражданите, съществуват претенции от различни страни – техническа, масмедийна, икономическа, политическа и разбира се, юридическа. Така например възможно е да се говори за „дигитално комуникационно пространство", което се разбира като медийна среда, чиято плътност се създава от средствата за аналогово и цифрово разпръскване на информация, своеобразна хетерогенна съвкупност от традиционни и нови медии, пасивни и активни аудитории, консервативни и либерални регулационни практики.[9]

Най-често понятието комуникационна среда се използва по отношение на Интернет в смисъл на комуникационно пространство, в което намират своя дигитална форма не само традиционните средства за масова информация, но и се създават нови канали за обмяна на идеи, мнения, информация и т. н., като се създава техническа възможност за

[7] Виж Н. Клайн, „Шоковата доктрина (възходът на капитализма на бедствията), С., 2011, изд. Изток-Запад.

[8] Виж Юридически сборник, там XX изд. БСУ, 2013 г., с. 46-58.

[9] Виж Михайлова, Катя. Достъп и участие на медийните аудитории в дигиталното комуникационно пространство // Медии и обществени комуникации. Изд. УНСС / „Алма комуникация". 2009, № 3.

достъп на различните потребители и чрез средствата за активна обратна връзка. Именно интерактивността, т. е. възможността да се размие границата между създателите и потребителите на информация (медийни съобщения) се извежда като основна черта на дигиталната медийна среда.

Понятието „медийна среда" също се употребява в различни смислови нюанси и в много отношения покрива важни сегменти от обществения живот, в които се реализира конституционното право на информация. Това понятие обаче описва комуникационната среда предимно от гледна точка на познатите средства за масова информация, в смисъл на наситеност, профил, обществено влияние и финансови възможности. В този случай фокусът е върху съществуващите към определен момент субекти, независимо от тяхната правно организационна форма, които генерират информация и влияят върху обществените настроения и мнение.

В отделни случаи е възможно да се стесни допълнително приложното поле, когато например се говори за „телевизионна среда" – част от комуникационното пространство, което е свързано предимно с една конкретна медия, телевизията. Телевизионната среда се разглежда най-вече като степен на проникване на конкретните технически устройства (телевизори) сред населението, съвкупност от субекти, които излъчват телевизионни предавания с различни профили и влияние, разнообразие от програми и т. н. [10]

Когато се говори за комуникационна среда е възможно понятието да се разбира и в един допълнително стеснен, изцяло технически смисъл – като съвкупност от технически и логически елементи, които изграждат една комуникационна мрежа (персонални компютри, сървъри, LAN-мрежи, принтери, периферни устройства и т. н., разположени в един кабинет, сграда или ограничен географски район).

Какъв е юридическия смисъл на понятието комуникационна среда? При отговора на този въпрос е нужно да съобразим няколко неща. На първо място, това е обществената сфера, в която се упражнява правото на комуникация, схващано като основно човешко право. Както вече беше коментирано в статията „Правото на комуникация като основно човешко право и неговото „регулиране", това човешко право е признато и включено в групата на основните човешки права от т. нар. трето поколение още през 70-ге години на миналия век, наред с правото на

[10] Виж по-подробно Константин Ангов, „Телевизионната среда. Проблеми и решения", в „Медии и обществени комуникации", бр. 1, декември 2008 г., http://www.media-journal.info/?p=item&aid=17 – 0310 2014.

мир, на общо културно наследство, на здравословна и благоприятна природна среда, както и на защитата на личните данни и опазването на околната среда. Зависимостта му от определени и достъпни за мнозинството граждани технологични средства и ресурси за неговата реализация „отлага" масовото му упражняване с две-три десетилетия. То придобива ключово значение едва през последното десетилетие на 20 и особено през първото десетилетие на 21 в. Това е свързано и с кардиналната глобална политическа и икономическа промяна през 90-те години на миналия век, свързана с рухването на множество тоталитарни и авторитарни режими, в които по разбираеми причини комуникационните права не се радваха на особена популярност и защита.

Проблемите, които се появяват пред юридическото дефиниране на комуникационната среда, са свързани с неизяснените въпроси за това как да се разпределят правата и задълженията на многобройните участници в комуникационния процес. Въпросът допълнително се усложнява от агресивното налагане на либералните икономически практики и свързаните с това отношения на преразпределение на ресурси в процеса на осъществяване на комуникационните процеси. Очевидно в този случай, общата дефиниция на понятието като публична сфера, в която се упражняват комуникационните права, не върши много работа, тъй като не отговаря на въпроса как конкретно може да се упражнят тези права и как да се защитят в случаите на тяхното нарушаване.

От казаното дотук може да се очертае и втората юридическа характеристика на комуникационната среда – тя се формира като резултатна от множество субективни права с различен произход и възможности за реализация, които в своята съвкупност формират своеобразна мрежа от взаимнозависими обществени отношения. Именно този особен характер на комуникационното пространство създава неговата обществена ценност и стойност. Всъщност, свойството на комуникационните мрежи да увеличават своите значимост и стойност едновременно с разрастването си е забелязана още през 70-те години на 20-ти век. Роберът Меткалф (Robert Melancton „Bob" Metcalfe), един от изобретателите на Ethernet (технология за изграждане на локални мрежи), дори формулира специален закон, носещ неговото име. Основната зависимост, която се опитва да опише този закон в комуникационната среда е как расте стойността на комуникационната мрежа с увеличаване на включените в нея компоненти. Колкото по-сложна и с повече участници е тя, толкова по-значима става, което води до нарастване на обществената, а и на пазарната й стойност. Въпросът обаче е може ли да се посочи конкретен субект (или субекти), които създават тази стойност и как следва да се разпредели тя между многобройните участници в комуникационната мрежа?

Друг изследовател на мрежовия характер на съвременните Интернет базирани икономики, Мануел. Кастелс, също обръща внимание на особеното колективно създавано и в много отношения не доминирано от конкретен субект единно комуникационно пространство. Към момента, пише той, фирмите, свързани с Интернет индустрията могат да се класифицират на 4 нива. Първото от тях се състои от компаниите, които осигуряват самото физическо съществуване на глобалната мрежа – това са телекомуникационните компании, търгуващите с Интернет – оборудване, Интернет – доставчиците и т. н. Второто ниво е съставено от фирмите, разработващи Интернет – приложенията – това са програмните продукти и услугите, предлагани в глобалната мрежа. Третото ниво са относително нов вид компании, които генерират приходи от реклами, членски внос и комисионни, като в замяна на това предлагат безплатни уеб-услуги. Тук можем да причислим и някои компании за електронно разплащане като E – Pay. И в четвъртото ниво се включват компании, създадени специално за Интернет – търговия.[11] а и такива които добавят стойност чрез създаване на нов вид социално комуникационно пространство като Facebook, например. Парадоксалността произтича от факта, че тази единна комуникационна сфера се създава чрез включването в нея на милиони създатели и потребители на информация, всеки от които има свой принос и в същото време извлича конкретна полза за себе си. Тя обаче не съществува извън тези многобройни създатели и потребители на информация, което прави много от традиционните правни фигури трудно приложими или направо неприложими. В този смисъл комуникационната среда може да се характеризира и като социално общо благо (наред с идеите, знанието, образите, кодовете, чувствата, социалните отношения и др.), за разлика от екологичните, по думите на Майкъл Хард, общи блага (които се отнасят „до Земята и всички нейни екосистеми, включително атмосферата, океаните и реките, горите, както и всички форми на живот, които взаимодействат с тях").[12]

В заключение **комуникационната среда може да се определи като общо благо, формирано от съвместните усилия на многобройни субекти, в което се включват различни по природа компоненти (материална инфраструктура, технологични модели и иновации, информация, идеи и знание). Комуникационната среда**

[11] Виж Мануел Кастелс, „Възходът на мрежовото общество", ИК ЛИК, 2004, с 153.
[12] Виж М. Хард, „Политики на общите блага", в http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/216-politics-of-the-common-michael-hardt , Посетен на 09.09. 2014 г.

представлява сложна и саморазвиваща се мрежа от обществени отношения, в която се реализира правото на комуникация в качеството му на основно човешко право.

Регулация или защита?

Ако приемем, че комуникационната среда е общо благо, оттук следват много важни изводи за начина, по който тя може да бъде използвана и опазвана. В качеството си на общо благо тя не следва да се приравнява на публичната собственост, тъй като всяка собственост, включително и публичната, предполага субект, който може да се разпорежда с нея като със собствена, т. е. не само да извлича полезните й свойства, да я продава, отдава под наем, да учредява ограничени вещни права върху нея, да иска всеки друг да се въздържа от въздействие върху нея, но и при определени условия да не носи отговорност, ако вещта погине. Ако се признае комуникационната среда за публична собственост, то следва, че начинът, по който държавата (или общините) могат да упражняват своите правомощия е регулацията, т. е нормативно установяване на режима и механизмите, по които частните субекти могат да се ползват от нея.

Обратното, ако се признае комуникационната среда за общо благо, тогава акцентът бе следвало да се постави върху нейната защита и опазване, включително и чрез използване на авторитета и на институционалната мощ на публичната власт. Общите блага по своята същност не могат да се разглеждат като обект на собственост, те не би следвало да се прехвърлят, нито изцяло, нито частично, от един субект върху друг, независимо от правния му статус, не може един субект, дори ако притежава imperium, да ограничава или лишава други субекти от достъп до тях, не би следвало и да може да ги унищожава.

Разбира се, това не означава, че върху общите блага не е възможно посегателство. Въпросът за опазването на комуникационната среда от посегателства като приватизация и присвояване на стойността, генерирана в нея от всички или поне от болшинството участници, е ключов за правото в момента. Той е от същия порядък като опазването на атмосферата и питейната вода от замърсяване, на обработваемата земя от ерозия, на животинския и растителния свят от унищожаване и т. н.

Какви са конкретните юридически механизми, по които може да стане това е въпрос на задълбочен обществен дебат и законодателни решения. Те най-вероятно ще стават все по-наложителни в близко бъдеще, защото нито един от познатите и използвани към момента начини за регулация или приватизация на отделни области от комуникационната среда не води до задоволителни резултати. Поне от гледна точка на защитата на правото на комуникация в качеството му на основно човешко право.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется коммуникационная среда, понимаемая как часть публичной сферы, в которой реализуется право на коммуникацию в качестве основного человеческого права. Находит обоснование тезис, что коммуникационная среда есть одно из общих благ (commons) наряду с почвой, водой, воздухом, солнечным светом, эфиром, языком, культурой.

Общие блага (commons) – это такие естественные и культурные данности, которые принадлежат всем членам данного общества или всем человеческим индивидуумам и являются жизненно важными для их существования. Это объекты, пространства или сферы, функции которых являются незаменимыми для выживания и нормальной жизни всех, кто проживает на данной территории. От участия в использовании этих благ и беспрепятственного к ним доступа зависит удовлетворение базисных человеческих потребностей. По словам Дейвида Боллиера: "общие блага не представляют ресурса сами по себе. Они есть ресурс *плюс социальная общность и социальные ценности, правила и нормы, которые она использует, чтобы управлять ресурсами"*.

Общие блага (commons) нельзя путать с режимом открытого доступа, при котором каждый имеет право пользоваться общими ресурсами так, как он сочтет нужным. Общие блага требуют их совместного и ответственного использования и сохранения, а также их защиты от ухудшения или полного их исчезновения, с тем чтобы они могли служить таким же образом и следующим поколениям.

В этом смысле коммуникационная среда может быть определена как общее благо, сформированное общими усилиями многочисленных субъектов, в которое включаются различные по природе компоненты (материальная инфраструктура, технологические модели и инновации, информация, идеи и знание). Коммуникационная среда представляет собой сложную и саморазвивающуюся сеть общественных отношений, в которой реализуется право на коммуникацию в его качестве основного человеческого права.

Коммуникационная среда, рассматриваемая как общее благо, не может быть объектом собственности. Акцент в данном случае необходимо поставить на ее защиту и сохранение, включительно и через использование авторитета институциональной мощи публичной власти.

SUMMARY

The article analyzes the communication environment, understood as part of the public sphere, which implements the right to communicate as a basic human right. The thesis is that the communication environment is one of the commons, along with soil, water, air, sunlight, broadcasting, language, culture.

Commons are such natural and cultural resources that belong to all members of a society and of all human subjects and are vital to their existence. These are objects, spaces or areas whose nature and functions are essential for the survival and prosperity of all who inhabit a territory. From sharing these commons and unhindered access to them depends the satisfaction of basic human needs. According to the words of David Boliar „commons resources are not resources by themselves. They are resources *plus community and social values, rules and norms, which it uses to manage resources."*.

Commons should not be confused with open access mode, in which everyone has the right to take advantage of common resources as it sees fit. Commons require joint and responsible use and storage, as well as their protection from degradation or depletion so that it can be used in the same way the next generations.

In this context, the communication medium can be defined as a common good, formed by the joint efforts of multiple actors, which include a variety of components by nature (physical infrastructure, technology and innovation models, information, ideas and knowledge). Communication environment is a complex and self-developing network of social relations, which implements the right to communicate as a basic human right.

Communication environment considered as a common good can not be the subject of ownership. The focus in this case should be placed on its protection and preservation, including through the use of authority and the institutional power of public authority.